

JEZIK VJERE

Živan BEZIĆ

»Chiuso fra le cose mortali
perché bramo Dio?«

(G. Ungaretti)

Vjera nije jezik, ali jezik pretpostavlja vjeru. Da bi se jezik mogao ostvariti, potrebno je da među različitim osobama dođe do razmjene mišljenja — govorene, pisane ili znakovite uopće — do govora, što znači da se mora imati povjerenja u ono što se čuje (sadržaj, poruka) i u onoga koji govori (komunikatora). Tako je vjera — obična ljudska vjera — pretpostavka svakog razgovora i suživota.

No jednako tako i jezik treba vjeri. Njezino je izražavanje, među ostalim, vezano na jezik. Jezik — kao sistem znakova — i govor — kao upotreba tog sistema — redoviti su i glavni način izražavanja i priopćavanja vjere. Kako one međuljudske tako i one religiozne. Mi ćemo ovdje govoriti samo o religioznoj vjeri.¹

Budući da postoje mnoge definicije religije, ograničujemo se na najjednostavniju: ona odražuje subjektivni i objektivni odnos između Boga i ljudi. Pošto je to odnos među osobama izražava se u jeziku koji se obično imenuje religiozni jezik. U ovom eseju govorit ćemo o jeziku vjere uopće, ne toliko o jeziku kršćanske vjere.

Problem jezika općenito, a posebno problem jezika vjere, vrlo je važan za suvremeni kršćanski pastorat.

HOMO — ENS LOQUENS

Čovjek je s pravom nazvan »biće jezika« (Heidegger). Jezik je tipično ljudska djelatnost, njegova karakteristika. Govore samo ljudi.² Jedino su oni spo-

¹ Zbog ograničenja prostora ne možemo ulaziti u pojmovne razlike između termina vjera i religija. U ovom radu oba pojma upotrebljavamo gotovo sinonimno.

² Govoriti o životinjskom jeziku spada u »licentiam poeticam«. Životinje kao nerazumna bića ne mogu imati pravog jezika.

sobni za simboličko mišljenje i govor.³ Ovaj je tako usko povezan s procesom mišljenja da su ga nazvali »instrumentom misli«. Kako opaža Z. Radman: »Jezik je kognitivni zapis, ontogenetska i filogenetska biografija čovjeka.«⁴ Kao religioznom biću čovjeku uspijeva doći u osoban odnos s Bogom upravo preko jezika. Jednako kao što i u društvenom redu najviše se pomoću jezika može komunicirati s ostalim vjernicima.⁵ Uostalom, »jezik je naš svijet«, rekao je Wittgenstein.

A što je to ljudski jezik? Teško je to reći.⁶ U tu bi nam svrhu trebao neki metajezik. Ljudski je jezik golemo čudo u svijetu.⁷ »Tajna jezika, te 'misteriozne činjenice' kako je govorio Saussure, leži u stvaranju *znaka* ili 'u spajanju dvaju amorfnih redova znaka i misli', u upotrebi sintagme u kontekstu značenja.«⁸ Znakovitost je bitna oznaka jezika.

Mnogobrojni su pokušaji definicije jezika. Obično se određuje kao »sustav znakova« (De Saussure), kao »sustav figura« (Hjelmslev, za kojega su figure najmanji dijelovi znaka) ili kao »sistem izričaja u svrhu komuniciranja« (Martinet). Zbog kratkoće i jednostavnosti možemo se zadovoljiti spoznajom da je jezik sustav verbalnih (govornih ili pisanih) znakova kojima se ljudi međusobno sporazumijevaju.

Za lingvistiku je važno razlikovati značenje jezika (glotta-thema, lingua, langue, Sprache, language); govora (onoma-rhema, locutio, langage, Rede, speech); i riječi (logos, verbum, parole, Wort, word). Svakako da je puni jezik i logos i rhema i thema. Međutim, za naše pastoralno-vjerske potrebe, mi nećemo iziskivati na razlikama tih pojmova. Za nas je važno da su i jezik i govor i riječi nosioci *značenja*, prema tome i religioznog značenja. Nas ne zanima jezik

³ D. Fry, *Homo loquens*. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1977.

I. D. Ivić, *Čovek kao animal symbolicum*. Nolit, Beograd 1978.

W. A. Wan Roo, *Man the Symbolizer*. Ed. Gregoriana, Roma 1981.

⁴ *Forum*, 4—6, g. 1983, str. 801.

⁵ »Človek je človeku človek po besedi, ali krajše: človek je po besedi človek« (A. Trstenjak, *Človek bitje prihodnosti*. Sloven. Matica, Ljubljana 1985, str. 159).

⁶ J. Lyons, *Linguistique générale*. Larousse, Paris 1970.

W. von Wartburg, S. Ullmann, *Problemi e metodi della linguistica*. Il Mulino, Bologna 1971.

R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*. Nolit, Beograd 1972.

W. P. Alston, *Filosofia del linguaggio*. Il Mulino, Bologna 1972.

B. Malmberg, *La linguistica contemporanea*. Il Mulino, Bologna 1972.

F. P. Dinneen, *Introduzione alla linguistica generale*. Mulino, Bologna 1972.

R. H. Robins, *Linguistique générale*. A. Colin, Paris 1973.

U. Galimberti, *Linguaggio e civiltà*. Ed. Mursia, Milano 1977.

A. Keller, *Sprachphilosophie*. Alber, Freiburg 1979.

N. Minović, *Uvod u nauku o jeziku*. VI izd. Svjetlost, Sarajevo 1980.

A. Akmajan, *Linguistica*. Il Mulino, Bologna 1983.

R. Raggiunti i dr., *Il linguaggio*. Herder, Roma 1984.

A. Piretti, *Il linguaggio*. La Schola, Brescia 1084.

⁷ Đ. Šušnjić, *Cvetovi i tla*, str. 214.

⁸ H. Parret u *Revue philosophique de Louvain*, fév. 1973, str. 106.

ukoliko je samo glotto-fonetsko-grafički znak, već ukoliko je nosilac vjerske poruke.⁹

Bilo bi zanimljivo proučiti teorije o podrijetlu ljudskog jezika, posebno pitanje jesu li govorni organi od prirode predodređeni za jezik ili za nešto drugo (hranjenje, disanje)?¹⁰ No to prelazi naše okvire. Dovoljno je spomenuti da jezični razvoj prolazi kroz tri temeljne faze: ideogenezu (pojmovanje, misao, iskustvo, sticanje informacija), fonogenezu (proizvodnja zvukova i glasova) i morfogenezu (oblikovanje jezičnih izraza). Prva škola jezika je materino krilo: ritmičko kucanje njezina srca.¹¹ Za nas je važno da smijemo ustvrditi, a da se to ne protivi znanosti,¹² da je jezik *dar* Božji. Dar njegova Logosa našem ljudskom logosu, stvorenom na sliku i priliku Prvoga.

Što se tiče uloge jezika u ljudskom životu i društvu, i tu postoje raznolika mišljenja s raznolikim formulacijama.¹³ Mi bismo sve te jezične *funkcije* klasificirali ovako:

— s obzirom na subjekt: izražajne (expresivne) i existencijalne (kognitivne, emotivne, konativne). Svrha: izražavanje nutarnosti i udovoljavanje duševnim potrebama.

— s obzirom na objekt: deskriptivne, apelativne, značenjske, poručiteljske. Svrha: približiti objekt spoznaje Istini i subjektu.

— s obzirom na društvo, tj. međusobne relacije: komunikativne, kontaktivne i dijaloške. Svrha: sporazumijevanje, priopćavanje, ljubav. Ne samo da subjekt nešto priopćuje, on u komunikaciji priopćuje sama sebe. Ja sam u bližnjemu, bližnji je u meni.

I vjerski jezik obavlja sve te jezične funkcije. S vjerskim sadržajima i na vjerskom području, dakako. Religiozni je jezik uvijek izraz subjektive vjere i vjerskih osjećaja. U određenim jezičnim formulacijama (dogma) čuva se poklad i polog vjere. Tzv. »vjerske istine i otajstva« jesu jezične tvorbe i u njima se expliciraju. Pomoću jezika mi priopćavamo drugima svoja religiozna uvjerenja i učimo od drugoga njihova, osjećamo se kao vjerska zajednica. Vjerski je govor savršen medij vjerskog zajedništva. Dakako, vjerski govor ima i svoje specifične religiozne funkcije, npr. u kršćanstvu: euangelion, eucharistia, doxologia, liturgia, missio itd.

Ako je za čiste lingviste možda važnija neka druga razina jezika (fonologija, morfologija, sintaxa), za vjernika na prvo mjesto dolazi semantička funkcija je-

⁹ Tu se krije tajna: »Un fatto, cioè, che delle sequenze di elementi fisici fonici, grafici, gestuali ecc. sono portatrici di messaggi«. (E. Rigotti, *Principi di teoria linguistica*. La Scuola, Brescia 1983, str. 6.).

¹⁰ Tako npr. B. Malmberg tvrdi: »L'uomo non possiede per natura organi di fonazione« (*La linguistica contemporanea*, Mulino, Bologna 1972, str. 303).

¹¹ Nije slučaj da prve djetinje riječi glase: ma-ma, ta-ta, na-na, ba-ba...

¹² Bertil Malmberg: »Il linguaggio come strumento di comunicazione e d'espressione non è in se stesso un fenomeno naturale e non può perciò essere compreso nei termini esclusivi della scienza naturale« (*ib.* 146).

¹³ V. u L. Hjelmslev: *Prolegomena teoriji jezika*, str. 13, D. Škiljan: *Pogled u lingvistiku*, str. 68, *Informatologia Jugoslavica*, br. 1—4, g. 1975.

zika.¹⁴ Mi ističemo smisaonu, metafizičku, tanscendentalnu i simboličku ulogu jezika vjere. On nam omogućuje vjersko iskustvo, približava vjerske istine, olakšava religiozno zajedništvo (vjere, kulta, života) i rješava teške životne probleme (pastoralno savjetovanje, ispovijed, logoterapija). Vjerski nam jezik otkriva nove, nepoznate, drukčije i nadnaravne dimenzije svijeta u kome živimo.

Jezik kao »signum« spada u semiotiku, kao »significans« u fonologiju (s lexicologijom, morfologijom i syntaxom), kao »signatum« u semantiku, a kao »significatum«, tj. kao referenca prema okolini, u jezičnu pragmatiku. Sve su jezikoslovne razine zanimljive, i razina sadržaja i značenja i odnosa i akcijâ i konteksta. No ipak za vjernika je religiozni jezik zanimljiv naročito na području religioznog značenja i djelovanja (pragme). Kako, po riječima McLuhana, jezik sređuje sva naša životna iskustva, jednako tako sređuje i vjerska.

S informativnoga stanovišta dobro je naglasiti i bitne elemente jezične komunikacije: 1) komunikatora, govornika, 2) objekt govora, tj. sadržaj i poruku, 3) sredstvo priopćavanja, kanal, medij, i 4) primaoca poruke, recipijenta, sugovornika. Poneki lingvisti zanemaruju sadržajni element jezika, no potpuni jezik je sve to skupa: i struktura i proces strukturiranja i poruka i medij.

Kako svaki jezik u svom povijesnom tijeku doživljava razne *promjene* fonološkog, morfološkog, gramatičkog, semantičkog i pravopisnoga značaja, istu sudbinu doživljuje i jezik vjere. Jezične promjene uvijek utječu i na samu vjeru. Mogu je obogatiti i osiromašiti, ojačati i oslabiti. Donose pozitivne i negativne posljedice.¹⁵ Nekad mogu biti i pogubne za vjeru.¹⁶ Jače i nagle promjene mogu dovesti i do religioznih kriza. Te krize uključuju razne komponente: sadržajne, izražajne, dogmatske, moralne, pastoralne i kultne. Stoga vjerski jezik zahtijeva oprez pred naglim i velikim promjenama religioznih iskaza. Kriza vjerskog jezika može biti opasnija i od samih protuvjerskih verbalnih napadaja.¹⁷

BABILON JEZIKA

Kao što u informatici postoji mnoštvo kodova, tako u lingvistici postoji mnoštvo jezika. I to ne samo brojčano mnoštvo, nego i kvalitativno. U svijetu postoji jezični pluralitet i po kriteriju brojnosti i po kriteriju kakvoće.¹⁸

¹⁴ I ovdje Malmberg dobro opaža: »L'espressione nella lingua non ha alcun valore intrinseco: ciò che importa è il contenuto. La prima è un mezzo, il secondo un fine« (ib. 217).

¹⁵ Holandski katekizam izbjegava riječ »duša«, pa to čini čak i novi misal. Nijemci mjesto »Seelsorge« češće govore »Heilsorge«, a prevodeći Bibliju radije pišu »junge Frau« nego »Jungfrau«. Slične se promjene odvijaju i u franc. jeziku (v. *Actes de la recherche*, br. 44—45, g. 1982).

¹⁶ V. Herder *Korrespondenz*, br. 12, g. 1779, str. 604. Isto i u J. Ratzinger, *Rapporto della fede*, str. 80.

¹⁷ Pojava bezvjerja je tako neobična da svi izrazi za ateizam i ateiste u našim europskim jezicima imaju negativan oblik i nabo: átheos, ápistos; a-religiosus, in-fidelis, in-pius (slično u svim romanskim jezicima); un-believer, dis-believer, god-less; gott-los, Gott-lose, Glaubenslose; ne-vjernik, bez-vjerac, bez-božnik i sl.

¹⁸ C. A. Rascke, *The alchemy of the word*. Scholars Press, Chico Ca 1979. R. Pittito, *Linguaggio ed esperienza religiosa*. Bulzoni, Roma 1980.

Ako se prihvati Husserlovo stanovište da je svako izražavanje jezik, onda postoji zaista veliko mnoštvo kvalitativno raznih jezika. Spomenimo najprije *jezik stvari*, tj. mrtve prirode (npr. jezik cvijeća, jezik boja). U tom nam smislu sve stvari i sve činjenice nešto »govore« (»Coeli enarrant gloriam Dei«). Uvijek nam nešto govore i sve pokretne stvari, svako gibanje. Još više i bolje nam govore *živa bića*, sve životinje (npr. govor pčela!).

Naravno, pravi je jezik samo jezik živih razumnih bića, tj. čovjeka. Već smo rekli da jedino čovjek govori u strogoj smislu riječi. Razumije se da je jezik — kao umna tvorevina — u prvom redu duševna i umna djelatnost. Govor je plod intelekta. Ipak, kako je čovjek psihosomatska cjelina, on je sposoban govoriti čitavim svojim bićem, dakle i tijelom — zapravo ne govori ni duša ni tijelo, govori oboje, govori ljudska osoba. Tako imamo i *tjelesni* govor: kretnje, geste, mimika, pantomima i sl. To je tzv. aglotološki ili nonverbalni, taktilni i vizualni jezik. Sjetimo se samo smijeha i plača. Pomoću njih, bez ikakvih popratnih riječi, izrazujemo razna uzbuđenja: veselje i tugu, sreću i bol, ugodu i neugodu, humor i sarkazam, ljubav i mržnju. Pri smijehu više »govori« inteligencija, pri plaču više čuvstvo, ali je u obojemu prisutan čitav čovjek.

Ipak, kada se misli na ljudski jezik, misli se prvenstveno na *verbalni* jezik, tj. na fonetski način izražavanja. Čovjek se redovito izražava i najbolje komunicira preko glasova i riječi koje se dobivaju u procesu fonacije. Fonemi postaju morfemi, a ovi uz ostale jezične jedinice sememi, pa tako nastaje smisaoni sustav nazvan jezik. Ti isti glasovi-znakovi dadu se izraziti i grafički, pa onda imamo i pisani, tj. literarni jezik. Kad se sporazumijevamo pomoću slika, dobivamo slikovni jezik, kojim se najviše služe sredstva masovnog priopćavanja. Najznačajnija se znakovitost postiže kad se kombiniraju svi ti oblici govora (TV).

Ljudski jezici se opet dijele na *prirodne* i umjetne. Prirodni jezici su se razvili kao kombinacija urođenih i stečenih govornih sposobnosti čovjeka, u dugom hodu ljudske povijesti, kao društvena pojava, u krilu određenih kulturoloških uvjeta (u raspravu da li je jezik urođen ili stečen ne možemo ovdje ulaziti). Prirodni su jezici nastali spontano i njima govore, ili su govorili, pojedini narodi i etničke skupine, a neki su se smatrali posebno religioznim ili »svetim« jezicima: hebrejski, grčki, latinski, arapski, staroslavenski itd. Šaroliko se mnoštvo jezika daje teško klasificirati, bilo da se poslužimo lingvističkim ili vanlingvističkim kriterijima. Obično se razvrstavaju po genealoškom, arealnom ili tipološkom ključu.¹⁹

Umjetni jezici (artificial languages) stvoreni su umnim naporom i dogovorom pojedinaca sa svrhom da prirodne jezike logički i formalno pojednostavne

A. Erhart, *Indoevropské jazyky*. Academia, Praha 1982.

P. Ramat, *Typologie linguistique*. PUF, Paris 1985.

¹⁹ Veliko je nepoznavanje naših slavenskih jezika. Jedan učeni pisac iz susjedne Italije, najbrazujući mrtve jezike u njih svrstava: »latino, greco, cirillico...« (*Seminarium*, br. 2, g. 1982, str. 337.)

te da olakšaju međunarodno sporazumijevanje — esperanto, volapük, ido, interlingua, okcidental i sl.²⁰

I unutar jednog istog jezika postoje sve moguće *varijante* koje se također nazivaju jezicima: pučki i književni jezik, standardni i lokalni, dijalekt, sociolekt, idiolekt, javni, tajni i šatrovački (patois, argot, jargon, slang gergo i sl.). Razni društveni slojevi skloni su vlastitom, dakle drukčijem, načinu poimanja i izražavanja stvari. Gotovo bi se moglo reći da svaki čovjek ima svoj jezik, »jezik za svoju ruku i za svoju dušu«, kako bi rekao Meša Selimović (*Sjećanja*, str. 344).

Poznato je da čak i isti subjekt u raznim prigodama i u raznim područjima svog života govori drukčije. Služi se drukčijim jezikom kad nastupa u svojoj kući ili u javnosti. Drukčija mu je jezična djelatnost kad nastupa kao profesor u školi, inženjer u tvornici, predavač na nekom znanstvenom skupu, pravnik u sudnici ili agitator na nekom političkom mitingu. Po analogiji takvi bi se načini govora mogli nazvati jezicima, područnim ili *specijalnim*. Tako npr. imamo jezik filozofije, nerazumljiv onima koji nisu upućeni u filozofiju. Pripadnici »Bečkog kruga« tvrde da je sva filozofija zapravo pitanje jezika. Prema njima nije zadatak filozofije istraživanje bitka, istine ili dobra, već otkrivanje i kritika smisla riječi i rečenica.²¹

Tako možemo reći da postoji i posebni stručni ili znanstveni jezik (logičko-matematički), u kojemu vladaju jasnoća, preciznost, objektivnost, točno definirani pojmovi i termini. To je denotativan, ne konotativan jezik, izbjegava svaku subjektivnu ili emocionalnu primjesu. Jezik je književnosti obratno, najprije konotativan, nabijen subjektivnošću i emocionalnošću. Jezik je politike opet sasvim drukčiji, često u sprezi s jezikom ideologije.²² I neka druga područja ljudskog djelovanja imaju svoj vlastiti jezik: kultura, pravo, ekonomija, administracija, tehnika, novinarstvo itd.

S tim u vezi dala bi se raspraviti i mnoga druga jezična pitanja, kao npr. međujezični kontakti, bilingvizam, problemi prevođenja i hermeneutike i sl. No sva ta pitanja tražila bi posebne rasprave.

Za nas je važno istaknuti da među svim tim specijalnim jezicima ima svoje mjesto i *religiozni* jezik. Kako je čovjek religiozno biće, potreban mu je i religiozni jezik. Bez njega ne može. On tim jezikom ispovijeda svoju vjeru, izražuje svoje vjerske osjećaje i komunicira s ostalim vjernicima. Jezik je vjere integralni dio njegova bića i njegova djelovanja. On tim jezikom transcendirava sama sebe i otkriva nove vertikalne dimenzije svoga svijeta. Jezikom vjere uronjava u nove nepoznate sfere bitka, stvara novi univerzum.

I čovjekov religiozni jezik može biti vrlo raznolik. Postoji opći religiozni jezik razumljiv svim vjerama i upotrebljiv za sve religije. Njim se izražuju opći re-

²⁰ Takav jezik je bio stvorio i naš J. Križanić kombinirajući elemente ruskog i hrvatskog jezika. On ga je zamišljao kao neku vrstu sveslavenskog esperanta.

²¹ R. Carnap, *Significato e necessità*. La Nuova Italia, Firenze 1976.

²² P. Trupia, *Logica e linguaggio politico*. Angeli, Milano 1986.

M. Pupovac, *Lingvistika i ideologija*. Knjiž. zajednica, Novi Sad 1987.

ligiozni pojmovi i fenomeni, zajednički svim vjericima kugle zemaljske. Među svim konfesijama kršćanstvo drži posebno mjesto sa svojim kršćanskim rječnikom i načinom vjerske ekspresije. Unutar kršćanstva dalo bi se opet razlikovati jezik puka i teologije, formalne i neformalne ekleziologije, naviještanja, liturgije i pučke pobožnosti. Mi se zasada ograničujemo samo na opći religiozni jezik.²³

GOVOR VJERE

Ako prihvatimo De Saussurov dualizam »langue« (sistem jezičnih znakova) i »parole« (primjena tog sistema), onda bismo trebali prvi izraz prevesti s riječju *jezik*, a drugi s riječju *govor*. Pošto bi nas onda termin jezik odveo na duge i zapletene staze vjerskih sustava, zaustavit ćemo se samo na govornom izražavanju vjerskih pojmova i životne prakse.

U tom bi smislu naše prvo pitanje moralo glasniti: kako se verbalno izrazuje naša *vjera*? No, možemo li preskočiti pitanje: što je to *vjera* uopće? Je li ona isto što i znanost? Jasno, *vjera* nije znanost, ali je ipak jedan način spoznavanja i znanja.²⁴ Dakako, drukčijeg znanja i stečenog na drukčiji način. *Vjera* je zapravo povjerenje u znanje Sveznajućega. I sama etimologija hrvatskog izraza očevidno upućuje na po-vjerenje. Slično grčki $\mu\iota\delta\tau\iota\zeta$ (pisteuo = pouzdavati se, povjeravati se) i lat. »fides« (fido, 3 = uzdati se, vjerovati) te židovski »aman« i »batah«. U glagolskom obliku latinski najviše upotrebljava »credere«, što dolazi od »cor dare«, povjeriti nekome svoje srce, svoje biće.

Napisao sam na drugom mjestu: »*Vjera* je čin našeg povjerenja prema Bogu. Spoznaja na temelju ljubavi i povjerenja. Najviši način spoznaje. *Vjera* je osobno predanje jednoj Osobi dostojnoj našeg povjerenja. Ona je osobni odnos između Boga i vjernika (Du-Glauben) prije nego prihvaćanje božanskih istina (Das-Glauben). Kršćanin vjeruje prije svega u nekoga a ne u nešto. Motiv nadnaravne *vjere* isključivo je vjerodostojnost Boga Objavitelja, a ne očevidnost same stvari (to bi onda bilo znanje). Ona je naime 'dokaz onoga što ne vidimo' kako kaže Apostol (Heb 11, 1). *Vjera* je čin našega razuma i volje skupa, ali nadahnut milošću.«²⁵

²³ J. T. Ramsey, *Religious language*. II. izd. London 1969.

L. Dewart, *Religious language and truth*. Herder, New York 1970.

D. Antiseri, *Filosofia analitica e semantica del linguaggio religioso*. Queriniana, Brescia 1970.

C. Molari, *La fede e il suo linguaggio*. Cittadella, Assisi 1972.

A. Grabner-Haider, *Glaubenssprache*. Herder, Wien 1975.

R. Marlé, *Parler de Dieu aujourd'hui*. Cerf, Paris 1975.

J. Macquarrie, *Gott-Rede*. Echter V. 1975.

J. Knobloch, *Sprache und Religion*. C. Winter Univ. V., Heidelberg 1983.

M. Kaempfert (Hg), *Probleme der religiösen Sprache*. Darmstadt 1983.

W. A. Van Roo, *Telling about God*. Gregoriana, Roma 1986.

²⁴ »Se la fede esclude la costrizione della ragione, essa tuttavia non esclude la ragione tout-court« (D. Antiseri, op. cit. 147).

²⁵ Ž. Bezić, *Kršćansko savršenstvo*. IV. izd. Mostar 1986, str. 91.

Glagol vjerovati uključuje tri sloja vjere: 1) vjerovati da nešto ili Netko postoji, *credere aliquem seu aliquod esse...* 2) vjerovati Postojećemu, *credere alicui* — sv. Pavao je govorio »*scio cui credidi*«, 2 Tim 1, 12... 3) potpuno se povjeriti Postojećemu, *credere in...*²⁶ Govoreći preciznije, jezikom vjere izrazujemo tri stvarnosti: 1) da Bog postoji — *existentia Dei, objectum fidei*, 2) da je Bog dostojan našeg povjerenja — *Deum esse fidei dignum, motivum fideis*, te 3) da je Bog najveće Dobro — *Deum esse Deum, Ens Absolutum, finis fidei*.

Iz ove trostruke artikulacije vjere odmah se naziru i dvije njezine važne dimenzije: objektivnost i subjektivnost. Objektivna dimenzija vjere upućuje na njezinu metafizičku i metaljudsku stvarnost: objekt naše vjere postoji izvan nas kao suvereni subjekt sve stvarnosti i kao subjekt priopćavanja te stvarnosti (objava). To je ono što zovemo objektivna vjera (the belief), sklop vjerskih istina, predmet dogmatike — *fides quae*.²⁷

Subjektivna dimenzija vjere predstavlja naš odgovor na objavljenu stvarnost, u kojemu oslovljeni postaje subjekt vjere. To je dakle naše vjerovanje (the faith), subjektivni čin, naš nutarnji odgovor na govor božanskog Subjekta. To je *fides qua creditur, qua collitur, qua vivitur* (dogma, kult, moral), naše povezivanje (religio) s Bogom. U tom se činu susreću naša osobna vjera s objektivnom vjerskom stvarnošću.

Je li onda religiozni jezik posebna »jezična igra« (Sprachspiel, language-game) u smislu koji je riječi igra davao L. Wittgenstein? Da, jer i vjerski jezik ima svoja pravila igre, svoje posebno područje i svoj rječnik s originalnim značenjima.²⁸ No, to ne znači da jezik vjere nije racionalan jezik, da je izvan svih postulata logike. On se tijesno pridržava svih logičkih pravila mišljenja i zaključivanja. U tolikoj mjeri da se danas čak i jezik znanosti približava načinu mišljenja i govornog prezentiranja vjere. To opažaju i sami prirodoslovci.²⁹ Ali, dakako, između religiozne jezične igre i one znanstvene ostaje uvijek velika razlika. Nju E. Fromm vidi ovako: jezik vjere je uzvišen i arhaičan, jezik znanosti je uvjerljiv, ali barbarski.³⁰ Stoga jezik vjere zaslužuje i poseban studij.³¹

Jezik je vjere svestran: govori o svemu što je u vezi s Bogom (a što nije s njim u vezi?), svim ljudima i generacijama, u svim vremenima i za sva vremena, svim načinima: aktivno i pasivno, izravno i neizravno. Zbori u svim gramatičkim oblicima: indikativu, imperativu, optativu, gerundu itd. Stoga je i raznolik, izražava sa simbolima, slikama, poredbama, metaforama, obredima, gestima, sakramentima i svim umjetničkim vrstama (genera litteraria): epikom, dramatikom, romanom, pripoviješću, izvještajima, kerigmom itd. Možda bismo mogli sažeti sve vjerske jezične igre u sljedeće kategorije:

²⁶ Ovdje Francuzi razlikuju »*croire en Dieu*« od »*croire à*« (npr. *L'Eglise*).

²⁷ W. C. Smith, *Faith and Belief*. Princeton Univ. Press, Princeton 1979.

²⁸ A. Vergote, *Interprétation du langage religieux*. Seuil, Paris 1974.

²⁹ Tako npr. W. Heisenberg, *Schritte über Grenzen*. II. izd. München 1973.

³⁰ Cit. prema *Ob. Život*, br. 1. g. 1980, str. 36.

³¹ Takav jedan Centar za analizu relig. jezika, CADIR, postoji u Lyonu.

- jezik simbola — liturgija, relig. umjetnost, mitologija, pučki govor;
- jezik teologije — stručni, znanstveni, filozofski, racionalni govor;
- jezik mistike — mističko iskustvo, metaforika, govor svetaca.

Centralni je sadržaj svakog vjerskog jezika sam *Bog*. Najprije njegovo postojanje pa njegovo poimanje. O Bogu se može govoriti »via negationis« — odričući mu sve negativno, ili »via affirmationis«, odnosno »eminentiae« — priričući mu sve pozitivno u najvećoj mjeri pomoću jezičnih kvalifikatora (the qualifiers). Ni teodiceja ni teologija ne znaju drukčije govoriti o Bogu nego samo analogno.³² Pošto mi ljudi raspoložemo jedino ljudskim pojmovima i ljudskim riječima, naš izričaj Boga ne može biti ni univokan ni ekvivokan. Stoga se još npr. nismo uspjeli dogovoriti ni o samom imenu Božjem (*Deus ineffabilis!*).³³

Kad govorimo o Bogu, odmah nam se nameće jedno praktično pitanje: ako Božanska Stvarnost postoji, je li se kad ljudima objavila, je li nam kad progovorila? O tome nam svjedoči povijest spasenja. Na mogućnost *Objave* upućuje nas najprije i sama Božja narav. On je Ljubav sadržana u trima osobama koje međusobno vječno komuniciraju. Jedna od njih je Riječ (*Logos*) kojom s nama razgovara. Bog nam je progovorio po svome Sinu i upravo je Riječ Božja sadržaj naše vjere. Bog se ljudima u određenim povijesnim trenucima objavio, s njima govorio, svjedočio za nadnarav, davao zapovijedi, opominjao, karao, tješio i obećavao. Pritom se služio ljudskim rječnikom i odgovarajućim jezikom da bi ga razumjeli. Nadahnjivao je svete ljude da navješćuju riječ Božju, prenose je i zabilježe je (sv. knjige). Čak je nekada i sam pisao (dekalog). Inače se redovito služio svetim posrednicima (poslancima, prorocima, svećenicima): »*Deus locutus est in sancto suo*« (Ps 59). Sve religije svijeta pozivaju se na neku Božju objavu.

Osim zajedničke Praobjave Bog je na mnoge načine govorio svim ljudima dobre volje, pa i tzv. poganskim narodima (teofanija). Govorio im je jezikom »nijeme« prirode, mitologemima, legendama, kozmogonijama, živim i znakovitim slikama, simbolima. Simbolički i mitološki govor jesu tipični oblici jezika vjere.

ODGOVOR VJERE³⁴

Bog koji je Riječ progovorio je prvi. Na njegov nagovor čovjek-vjernik daje svoj odgovor. Tako ulazimo u područje subjektivne religioznosti, kad čovjek

³² Prakt. teologija pozna još jezik vjer. iskustva, svjedočenja i praxe.

³³ Usp. Ž. Bezić: *Misterij imena Božjega* (CuS, br. 4. g. 1981).

³⁴ D. M. High (Hg), *Sprachanalyse und religiöses Sprechen*. Patmos. Düsseldorf, 1972.

A. Majo, *Ambiguità della parola*. Ancora, Milano 1972.

P. Lucier, *Empirisme logique et langage religieux*. Desclée, Tournai 1976.

H. Fries (Hg), *Möglichkeiten des Redens über Gott*. Patmos, Düsseldorf 1978.

E. Biser, *Religöse Sprachbarrieren*. Kösel, München 1980.

D. Tracy, J. Cobb, *Talking about God*. Seabury Press, N. York 1983.

J. P. Sonnet, *La parole consacré*. Louvain-la-Neuve 1984.

odgovara na nagovor Božji. Njegova intuicija kojom je nazirao opstojnost Stvoritelja sada, poslije Objave, dobila je iskustvenu potvrdu. On čuje riječ Božju i na nju se odaziva. Čovjek postaje vjernik, partner Božji, njegov sugovornik. Na riječ Božju on odgovara svojom vjerom glasno (»glasnost« je i religiozni fenomen) uzdasima, dozivima, zahvalnošću, molitvama i molbama (R. Otto: »Numinose Urlaute«). Potpuno se predaje svome Izvoru, Gospodaru i Ocu, jer vjera je »total commitment«.

Ne samo da odgovara Bogu, vjernik s njime *razgovara* kao osoba s Osobom. Uostalom jezik vjere uvijek počiva na osobnim odnosima. Čovjek izrazuje Bogu svoje osjećaje, upućuje svoje molitve i govor mu često prelazi u pjesmu (vjerska glazba, psalmi, himni). U ljutoj se nevolji znade i svađati s Bogom (Job).

Vjernik osjeća potrebu da često misli na svoj Početak i Svrhu, zato i *govori o Bogu*. Na toj osnovi nastaju mitovi, vjerske legende, religiozne predaje, sveti tekstovi, magijske formule i kulturni govor. Posjednici se Objave trude da je prenose dalje usmenim i pismenim putem. Na kraju se rađa teodiceja i teologija.

Pravi vjernik *časti Boga*: jezikom, gestima (kult, ritual) i ponašanjem (moral). Javno i svečano formulira svoje molitve na svetim mjestima i u svetim vremenima, izriče hvale, prinosi žrtve, poseže čak i za magijskim sredstvima. Nastoji da i stvari mole za njega (molitveni mlinovi). Iskorištava značenjsku snagu simbola i time ispovijeda višedimenzionalnost univerzuma. Služi se riječima posvećivanja (posveta, blagoslov, zaklinjanje) i proklinjanja zloga (kletve, prokletstvo, otklinjanje). Pronašao je i »čarobne« riječi koje mu otvaraju vrata onostranoga (magija, mantra, om). Nažalost čak je i psovka ušla u rječnik religioznih ljudi. Tako i ona (kojeg li apsurd!) pripada jeziku vjere.³⁵

Svoja religiozna *iskustva* većina vjernika najbolje i najlakše izražava upravo riječima. Bilo govorenim (usklici, molitve, svjedočenje, tumačenje, pričanje, poučavanje) bilo pisanim: svetim pismom (hijeroglifi), svetim knjigama (Veda, Biblija, Kuran) i sv. jezicima (pali, sanskrit, hebrejski, grčki, latinski, arapski, staroslavenski).³⁶ Naravno, sve religije teže identičnosti vjere i života, riječi i djela. Stoga istinski vjernik živi dosljedno svoju vjeru, prakticira je u potpunom predanju Bogu. Ortodoksija se potvrđuje ortologijom i ortopraxom.

Kao što profani jezici imaju tri načina izražavanja stvarnosti tako to ima i religiozni jezik. On je 1. lokutoran, tj. stvarno izriče neke misli i osjećaje (govorim, odgovaram, razgovaram), 2. ilokutoran: ne samo da nešto izriče, on i radi (vjerujem, ispovijedam, molim, živim po vjeri), dapače jezik vjere upravo govoreći radi i stvara, tj. on je 3. perlokutoran ili performativan, riječi vjere prizvode

³⁵ Psovka je ukorijenjena i kod naših iseljenika u SAD (v. D. Jutronic, *Hrvatski jezik u SAD*. Logos, Split 1985, str. 94–96).

³⁶ Zanimljivo je da je većina »svetih« jezika već izumrla u dnevnom životu, ali još uvijek živi u liturgiji. Time se naznačuje nepromjenljivost i neumrlost Istine, dakle Božja vječnost.

neki čin: krstim (činim nekoga kršćaninom), posvećujem (npr. hostiju u tijelo Isusovo), odriješujem (opraštam grijehe), blagosivam itd.

Još nešto važna pripada jeziku vjere — *šutnja*. Ona je također sastavni dio jezika, jer je svaki jezik govor + šutnja. Govor ne može imati smisla bez pauze među morfemima. Šutnja također može imati svoje značenje: kao nesudjelovanje u govoru, kao distanciranje i osuda (Isus pred Pilatom), a može značiti i odobravanje rečenoga («Qui tacet consentire videtur»). Izostanak vjerskoga govora može biti nemoć pred misterijem, jer Bog je neshvatljiva i neizreciva Tajna (Deus absconditus), a može biti i rezultat samoće («O beata solitudo, o sola beatitudo»). U duhovnom životu postoji i molitva šutnje.³⁷

Razumljivo je da s ovim kratkim prikazom nismo ni izdaleka izložili svu bogatu tematiku jezika vjere. Tek smo je uspjeli natuknuti. Ipak ne možemo završiti ovaj pokušaj a da ne spomenemo još samo neke neizostavne *probleme* vjerskog jezika. Prvi i glavni problem ostaje neizrecivost otajstva Božjega i općenito religiozne stvarnosti. Dakle ontološki problem. Bog je tako duboka tajna da nema ljudskog uma koji bi je mogao shvatiti ni ljudskog jezika koji bi je mogao adekvatno izreći: »Bog je naime transcendentalna stvarnost, stvarnost koja je bitno različita od ove materijalne u kojoj obitava čovjek i iz koje crpe pojmove za svoj govor.«³⁸ Stoga ljudskom siromašnom jeziku preostaje samo analogija, simbolika³⁹ i mistika.⁴⁰

Drugi je problem hermeneutske naravi. Mogu li ljudske riječi uopće biti semantički vektori, tj. nosioci religioznog smisla? Kako naš senzitivni jezik može preslikati nadnaravnu duhovnu zbilju? Pozivajući se na načelo verifikacije, neki pozitivistički lingvisti i filozofi tvrde da je ljudski jezik za to nesposoban. Budući da metafizički i religiozni izričaji ne mogu biti empirički verificirani, oni nisu ni istiniti ni lažni, već besmisleni (meaningless). Premda je i sam Wittgenstein kasnije promijenio svoje mišljenje, ta se je tvrdnja uvriježila među filozofima i ostaje trajan izazov religioznom jeziku.⁴¹ Pozitivisti ne znaju za Kocbekovu riječ: »Beseda daje človeku već od nazoče stvari, odpira mu njen pomen.«⁴²

Kao posljedica nesavršenosti jezika pojavljuju se razlike u izricanju istih pojmova, jezične nejasnoće, dvoznačnosti i prividne kontradikcije. Ni religiozni

³⁷ Na takvu šutnju upućuju stihovi Angelusa Silesiusa:

»Gott ist so über all's, dass man nicht sprechen kann,
drum betest Du ihn auch mit Schweigen besser an.«
(*Cherubinischer Wandersmann*, I, 240).

³⁸ Tonči Trstenjak, u *Ob. Životu*, br. 5. g. 1987, str. 422.

³⁹ Već je stari Novacijan pisao: »Ako ga se nazove svjetlom, time se ne imenuje njega nego njegovo stvorenje... Nazove li ga se snagom, to nije on nego njegova moć. Ako se govori o veličanstvu, opisuje se njegova čast, ali ne njegova bit« (*De Trinitate*, II, 14).

⁴⁰ F. Schupp (Hg), *Mythos und Religion*. Patmos, Düsseldorf 1976.

G. Ferraro, *Il linguaggio del mito*. Feltrinelli, Milano 1979.

A. Halder (Hg), *Mythos und religiöser Glaube heute*. Auer, Donauwörth 1985.

⁴¹ »Il linguaggio darà il massimo de sè quando si misurerà coll'indicibile« (G. Ebeling, *Introduzione allo studio del linguaggio teologico*. Paideia, Brescia 1981, str. 81).

⁴² E. Kocbek, čas. »2000«, št. 35—36, g. 1987, str. 12.

jezik ne može izbjeći tim nedostacima. Npr. »vita religiosa« znači i život vjere i život redovnika. »Sacrum« je i ono što je sveto i ono što je proketo. »Nebo« je i nebosklon i raj.⁴³ »Laik« je i član naroda Božjeg i protivnik Crkve.⁴⁴ Te i slične poteškoće uzrokuju ozbiljan dogmatski problem za evangelizaciju.

Uz kerigmatske brige pojavio se i problem posuvremenjenja liturgijskog jezika. Prijenos kerigme traži živi narodni jezik i napuštanje starih »svetih« jezika. To je uvijek težak problem za tzv. univerzalne religije. Kad vjerska »universalia« prijeđu u nacionalne pučke jezike, ona doživljuju semantičke pomake, pa čak i deformacije. Narodni jezik, u smislu nacionalnoga i u smislu pučkoga, može u teologiji i liturgiji zazvučati drukčije od njegova originalnog značenja.

Ipak je najteži pastoralni problem za sve suvremene religije nagli razvoj sekularizacije u svijetu. Religiozni jezik nema više valutu (valuta = vrijednost), nije više kurentna roba. Jezici naše zapadne hemisfere gotovo su se profanizirali (Père Noël, Babbo Natale, Djeda Mraz, the Season), gube svoje religiozne semanteme ili ih, dijakronijski i sinkronijski, mijenjaju. Pa i sam jezik vjere je inficiran profanizacijom svoga rječnika (ne Bog nego Bitak, ne duša nego ljsuska jezgra, ne ufanje nego nada, ne dušobrižništvo već praktična teologija). Stari vjerski izrazi kao Stvoritelj, Spasitelj, milost, grijeh i sl. dobivaju danas svoje sekularizirane parove: Iskon, stvaralac, osloboditelj, ljubav, moralni defekt itd.

To su samo neki od lingvističkih problema na području jezika vjere. Prije nego se počnu rješavati, dobro je da ih barem uočimo i da se s njima suočimo. To je najvažnije za dobar početak: »In principio erat Verbum«.

⁴³ U njemačkome »Himmel« znači jedno i drugo, u engleskome razlikuju zvjezdani svod (sky) od raja (heaven). U nas je nebo jedno i drugo, a raj samo drugo.

⁴⁴ Ž. Bezić, *Dramatska sudbina riječi »laik«* (Marulić, br. 6, g. 1986).